

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *Вступі* обґрунтовано сутність і стан наукової розробки проблеми, політичну актуальність теми, мету і завдання дисертаційної роботи, визначено об'єкт, предмет, методологічні засади дослідження, сформульовано концептуальні положення роботи, новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, характер апробації, подано загальну характеристику дисертації.

У *Розділі 1* – “*Концептуально-методологічні засади та джерельна база дослідження*” – обґрунтовано концепцію наукової проблеми, класифіковано теоретичні й методологічні підходи до поняття стратегічного партнерства, проаналізовано ступінь вивченості та джерела дисертаційного дослідження, розглянуто різні погляди на динаміку та розвиток українсько-російських стосунків.

На основі узагальнення всього масиву літератури з проблематики сформульовано визначення стратегічного партнерства у форматі міждержавних відносин. Останнє розуміється як особливий тип взаємодії держав-партнерів з реалізації спільних стратегічних інтересів. При цьому стратегічні інтереси мають довготривалий характер і повинні збігатися хоча б у двох сферах, а іноді – переходити з однієї в іншу. Стратегічне партнерство, на відміну від союзницьких відносин, залишає широке поле для політичного маневру, не передбачає синхронізації дій у відносинах зі стратегічними партнерами.

На підставі даного визначення виокремлено основні параметри стратегічного партнерства, до яких належать такі: обопільне визнання стратегічного характеру партнерства; спільні стратегічні інтереси та спільні підходи до їх реалізації в двох і більше сферах співробітництва; тривалий характер партнерських взаємин, які розвиваються по висхідній; наявність механізмів реалізації стратегічного партнерства; правове закріплення змісту і механізмів стратегічного партнерства у двосторонніх документах.

Підготовка дисертаційної праці виявила необхідність залучення широкого кола джерел українською, російською та англійською мовами, різних за своєю політичною спрямованістю, науковою цінністю, методами дослідження, висновками й рекомендаціями, що дозволило, у свою чергу, уникнути однобічної оцінки розвитку українсько-російських взаємин.

Використані автором джерела умовно можна поділити на три групи:

– до першої належать такі, в яких підґрунтям для вивчення засад зовнішньої політики України і Росії є Основний Закон (Конституція) кожної країни, окремі державні акти, закони, постанови та рішення урядів;

– значне місце в опрацюванні теми посідають опубліковані тексти договорів та угод, підписаних Україною та Російською Федерацією, документи двосторонніх конференцій та зустрічей, офіційні підсумки міждержавних переговорів, а також заяви й інші матеріали, що видаються міністерствами закордонних справ обох країн, які становлять друге коло джерел;

– третю становлять офіційні виступи й інтерв'ю провідних політиків обох

держав, зокрема президентів В.Ющенка, В.Путіна, колишніх глав України та Російської Федерації Л.Кравчука, Л.Кучми та Б.Єльцина, міністрів закордонних справ, депутатів парламентів та членів уряду.

Важливим для дослідження проблематики стало опрацювання вітчизняних та зарубіжних наукових видань, у яких висвітлюються питання еволюції українсько-російських взаємин, розглядаються головні проблеми та надаються перспективні рекомендації. Для виявлення їх специфіки, на думку автора, доцільним є поділ фахової літератури на три групи:

I. Роботи, присвячені загальним проблемам становлення концепції стратегічного партнерства як виду міждержавних взаємин. Виділення даної групи літератури пояснюється тим фактом, що дослідження з теоретичних засад стратегічного партнерства знаходяться в стані розробки як у вітчизняній науці, так і в зарубіжній зовнішньополітичній думці. У цілому існуючі напрацювання можна поділити на дві підгрупи:

– до першої належать праці, в яких висвітлюються теоретичні засади стратегічного партнерства як виду міждержавного співробітництва. До таких робіт відносяться дослідження А.Коттрела, Дж.Догерті, Л.Харта, К.Дж.Холсті, О.Холсті, Л.Джефрі, Дж.М.Коллінза, Дж.Ліски, Х.Мілнера, Д.Мітрані, В.Мюррея та М.Грімслі, Р.Осгуда, Г.Перепелиці, Г.Снайдера, А.Уолферса, П.Циганкова, І.Жовкви, О.Знахоренко;

– до другої – роботи, які досліджують практичний розвиток двосторонніх відносин між окремими державами світу, що встановили між собою стосунки стратегічного партнерства. Даний підхід знайшов своє безпосереднє відображення в працях вітчизняних науковців і державних діячів, зокрема Е.Лисицина, Б.Парахонського, Б.Тарасюка, В.Чумака, фахівців Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова. Подібний метод аналізу простежується і в деяких роботах представників російської політологічної думки, зокрема В.Ананичука, А.Володимирова, Кан Бон Ку, А.Козирева, Т.Мозель, С.Проскура, І.Суздальцева.

II. Роботи, присвячені загальним проблемам міжнародних відносин у 90-х роках ХХ століття і на сучасному етапі, наукові розвідки з питань гарантування безпеки в Європі та на пострадянському просторі, еволюції зовнішньополітичних орієнтирів України і Російської Федерації після розпаду СРСР. Ці праці, написані в межах різних наукових дисциплін, об'єднує те, що проблеми українсько-російських відносин згадуються в них лише побіжно, проте факти та оцінки авторів допомагають зрозуміти значення і причини багатьох подій та процесів, пов'язаних з відносинами між Україною та Росією. До них належать дослідження таких вітчизняних експертів-міжнародників, як Л.Гайдукова, Л.Губерського, Б.Гуменюка, О.Коппель, В.Кременя, В.Крижанівського, В.Манжолі.

III. Праці, в яких аналіз українсько-російських відносин посідає значне місце, є одним з головних або основним предметом дослідження.

Серед авторів українських публікацій, найбільш великих за обсягом, глибоких за змістом і багатих фактичним матеріалом, слід назвати, насамперед,

В.Бадрака, В.Бегму, Є.Бершеду, Б.Губського, А.Гуцала, О.Лановенка, Б.Парахонського, Г.Перепелицю, С.Пирожкова, А.Сухо-рукова, В.Чумака.

Чільне місце у вивченні формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації належить російським вченим, які за спрямованістю аналізу можуть бути поділені на декілька підгруп:

– до першої належать представники так званих національно-патріотичних кіл, які у теоретичній площині намагаються повернути у науковий обіг ідеї геополітики першої половини ХХ століття, де Україна розглядається як складова російського державного утворення. Такі ідеї знайшли своє безпосереднє відображення у працях провідних ідеологів цього напрямку – О.Дугіна, К.Затуліна, Н.Нарочницької, А.Севастьянова;

– до другої слід віднести представників російської науки, праці яких вирізняють спроби розглядати модель двосторонніх стосунків України і Росії крізь призму російських державних інтересів. До науковців цієї школи належать В.Ігрунов, В.Котельніков, С.Кулагін, В.Макаренко, С.Марков, Т.Мозель, А.Мошес, С.Проскурін, Н.Сидорова, О.Тимошенко;

– третю, хоча й порівняно невелику, підгрупу становлять найпоміркованіші російські міжнародники, зокрема А.Арбатов, Р.Євєров, Д.Катая, А.Піонтковський, які підкреслюють необхідність розбудови прагматичного співробітництва між державами.

При підготовці даного дослідження враховувались роботи й зарубіжних науковців, зокрема З.Бжезінського, Т.Буккволла, Ш.Гарнетта, Д.Шерра. До аналізу були залучені й праці представників української діаспори, зокрема Я.Білінського, С.Олійника, Б.Піскиря, С.Трофименка.

Особливе місце в цьому масиві наукових доробок посідають вітчизняні дисертаційні дослідження останніх років, зокрема, вагомий внесок у вивчення українсько-російських відносин зробили Д.Катая, О.Ладюк, І.Мельничук, О.Стадніченко.

Розділ 2 – *“Українсько-російське воєнно-політичне співробітництво”* – присвячено аналізу реалізації ідеї стратегічного партнерства між Україною і Російською Федерацією у політичній та військовій сферах на сучасному етапі.

У відносинах проголошеного стратегічного партнерства між Україною та Російською Федерацією політичні та військові взаємини залишаються недостатньо розвиненими, незважаючи навіть на те, що обидві сторони на офіційному рівні декларують зацікавленість у розбудові стосунків саме стратегічного характеру.

У розділі проводиться верифікація українсько-російського військово-політичного співробітництва щодо параметрів стратегічного партнерства. У ході такого аналізу з'ясовується незначний потенціал виведення їх на стратегічний рівень. Останнє підтверджується тим фактом, що, за результатами дослідження, відносини між Україною та Російською Федерацією у військово-політичній сфері у повному обсязі не відповідають жодному з критеріїв стратегічного партнерства. Зокрема:

– на сьогодні, згідно з офіційними документами, обидві країни в означеній

галузі декларують протилежні стратегічні інтереси. Так, Україна основним завданням зовнішньої політики проголошує поступове входження до європейських та трансатлантичних структур. Відповідно до цього основним гарантом безпеки у Європі наша держава безальтернативно визначає Північноатлантичний альянс. Російська Федерація, постулюючи себе як країну, що претендує на роль регіонального лідера, прагне сформувати по периметрах своїх кордонів пояс з так званих дружніх держав, що будуть зорієнтовані у безпечовому плані на Москву. У даному контексті загрозою для російської сторони є розширення НАТО на Схід. Через це будь-які заяви Києва стосовно майбутнього членства в даній організації розглядаються у Кремлі як дії, спрямовані проти Росії. У політичному плані тісний діалог між країнами має невеликі шанси на успіх, оскільки керівництва України і Російської Федерації використовують відмінні платформи державотворення. Так, для України основним системотворчим елементом є національна ідея, для Росії, обтяженої імперським минулим, – “великодержавницький ґрунт”. За таких обставин російська сторона не виявляється повністю готовою до сприйняття України як рівноправного партнера. Українська ж на таких умовах не готова вести широкий діалог;

– різноспрямованість стратегічних інтересів формує у сторін різні підходи до реалізації національних інтересів у двосторонньому співробітництві. В результаті існуючі проблеми у військовій і політичній сферах ефективно не розв’язуються, а в деяких випадках навіть додаються;

– з огляду на експлуатацію різних схем з реалізації стратегічних інтересів обидві держави хоча і сформували механізми імплементації та координації своїх дій, проте їх діяльність носить періодичний характер з відсутністю конкретних результатів;

– між двома країнами підписано один документ, у якому проголошено стратегічне партнерство. Проте сама формула чітко не окреслює його змістовного навантаження.

На характері українсько-російського співробітництва в означеній сфері негативно позначається позиція світової спільноти, і, передусім, Сполучених Штатів. З одного боку, вплив американського фактора вирівнює асиметрію взаємин України з Росією, але, з іншого, враховуючи останні тенденції в розвитку американсько-російських та українсько-американських стосунків, починає сприяти подальшому охолодженню між країнами.

Головними проблемами у взаєминах між країнами, що залишилися після розпаду Радянського Союзу, є нерегульованість морської ділянки кордону, відсутність остаточної визначеності статусу та умов перебування Чорноморського флоту Росії на території України. На сьогодні проблема не стоїть настільки жорстко, однак із наближенням членства України в Північноатлантичному альянсі вона може набути нової якості. Отже, в майбутньому можна прогнозувати послаблення політичних контактів між державами.

Ситуація зможе змінитися лише за умови остаточного вибору Росією європейської (західної) орієнтації у зовнішній політиці. У цьому випадку на

політичному рівні Україна зможе стати стратегічним партнером Російської Федерації в контексті допомоги європеїзації російського суспільства. За таких умов можна прогнозувати відновлення тісного політичного діалогу між представниками еліт, розширення співробітництва за всіма напрямками, що сприятиме зміцненню безпеки у Європі і гарантуватиме стабільність на східному кордоні нашої держави.

Розвитку такого партнерства сприятиме і традиційна близькість країн у територіальному, економічному та історико-культурному плані, значний відсоток етнічних росіян серед населення України та українців у Росії, які прагнуть зберегти політичну близькість держав. Такий стан речей відповідає надіям і проросійськи орієнтованого населення Криму та Східної України, що в цілому сприяє стабілізації внутрішньополітичної ситуації в державі.

У *Розділі 3 – “Стратегічне партнерство між Україною та Російською Федерацією в економічній сфері”* – проаналізовано українсько-російське співробітництво в економічній галузі.

Об’єктивні умови становлення державності України є досить складними. В економічній сфері це виявляється в наслідках розпаду колись єдиного народногосподарського комплексу СРСР, де Україна спеціалізувалася на енергоємному виробництві в майже повній залежності від Росії та Туркменістану в забезпеченні потреб у нафті й газі; у вагомому (кам’яне вугілля) або майже повному (нафта, газ) вичерпанні корисних копалин на своїй території; у відсутності золотого запасу держави; у значній орієнтації промисловості на військові потреби.

З іншого боку, Російська Федерація, виключивши українські ланки із загального виробничого циклу, змушена відтворювати їх заново, що вимагає додаткових витрат, знижує конкурентоспроможність товарів і, врешті-решт, призводить до погіршення стану економіки в цілому. Подібна взаємозалежність держав обумовлює вироблення і підтримання тісних економічних зв’язків між ними.

Саме гострота проблем внутрішнього розвитку в обох країнах, неможливість їх самостійного розв’язання спричинили встановлення стратегічного характеру економічних стосунків України та Російської Федерації. Як засвідчив проведений аналіз, спільність стратегічних інтересів двох держав виявляється у подоланні економічної кризи; реструктуризації та модернізації економіки; відновленні, а точніше, налагодженні, на сучасному рівні з урахуванням змін, що сталися, зв’язків між галузями і підприємствами; створенні нових промислових потужностей, зокрема виробництва спільної конкурентоспроможної продукції з подальшою її реалізацією на світових ринках, що забезпечить стабільний розвиток українській та російській економікам, сприятиме створенню нових робочих місць і, таким чином, зміцнюватиме позиції обох країн при входженні в розвинені світові економічні структури.

Українсько-російські економічні взаємини в цілому розвиваються динамічно і по висхідній. Росія протягом усього часу зберігає лідерство серед країн-реципієнтів українських зарубіжних інвестицій, обіймаючи при цьому п’яте-

шосте місце серед країн-інвесторів у вітчизняну економіку. До того ж на Російську Федерацію припадає лівова частка українського експорту. Загальний обсяг двостороннього товарообміну останніми роками складає майже третину від усього об'єму зовнішньої торгівлі України. При цьому важливість російського вектора полягає у тому, що Російська Федерація готова споживати українську продукцію кінцевого етапу виробництва. Таким чином, у результаті українсько-російського товарообміну Україні вдається утримувати баланс у торгівлі наукоємною продукцією.

Хоча між державами не було укладено єдиного спільного документа, в якому були б чітко визначені мета, завдання й шляхи реалізації стратегічного партнерства України та Російської Федерації в економічній сфері, обсяг створеної нормативної бази і галузі, які вони охоплюють, переконують у визнанні сторонами стратегічного характеру економічного співробітництва між ними. Щоправда, 7 жовтня 2002 року між Україною та Росією був укладений договір про стратегічне партнерство у газовій галузі, що свідчить про важливість тісної співпраці російського та українського паливно-енергетичних комплексів.

Держави виробляють механізми з реалізації та координації стратегічних інтересів в економічній сфері. Прикладом цього можуть бути зусилля сторін, спрямовані на формування зони вільної торгівлі, спроб утворення газотранспортного консорціуму.

Отже, взаємини між Україною та Російською Федерацією в економічній сфері в цілому наближені до параметрів стратегічного партнерства.

Головними ж завданнями, які необхідно розв'язати державам для реалізації економічного стратегічного партнерства повною мірою, є такі: на законодавчому рівні ключовим питанням залишається формування ефективних механізмів контролю за реалізацією вже укладених домовленостей; певна увага має бути надана аналізу документів, що так чи інакше гальмують двосторонню торгівлю, з метою подолання штучних бар'єрів; відкритим залишається питання формування зони вільної торгівлі між країнами; неврегульованим залишається питання створення міжнародного газотранспортного консорціуму; спільних підходів вимагає розв'язання проблеми розподілу закордонного майна Радянського Союзу і повернення вкладів Зовнішекономбанку СРСР громадянам України. У цьому питанні вже відбулися певні зрушення, але вони не можуть вважатися такими, що задовольняють обидві сторони. Особливої обережності потребують процеси приватизації провідними російськими компаніями українських видобувних, транспортних та переробних підприємств у нафтогазовій галузі, що поступово призводитиме до збільшення залежності української економіки від російського капіталу. До того ж слід враховувати, що російські компанії не мають значного інвестиційного потенціалу. Стратегічні інтереси України можуть бути забезпечені повною мірою лише за умов врівноваження ситуації цілеспрямованим залученням до приватизації провідних західних компаній.

У **Розділі 4** – “Українсько-російське гуманітарне партнерство” – розглядається співробітництво між Україною та Російською Федерацією в гуманітарній сфері.

У розділі проаналізовано весь спектр проблемних питань міждержавної взаємодії у цій галузі. У ході аналізу встановлено, що Україна у двосторонніх гуманітарних відносинах виступає, на жаль, пасивною стороною. Росія ж активно діє на випередження, що відкриває перед нею можливості здійснення гуманітарної експансії в Україні. Користуючись тимчасовою перевагою через більш опрацьовані механізми і здійснюючи потужний інформаційний, релігійний, культурний впливи на українське суспільство, Російська Федерація намагається дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні шляхом зіткнення по лінії “Схід – Захід”. Розвиток за схемою конфронтаційного сценарію хоча не є бажаним і для самої Росії, однак залишає у такий спосіб широкі можливості для втручання у внутрішні справи України, мотивуючи свої дії “захистом російськомовного населення”. За таких умов Українська держава постає перед дилемою: або слід змиритися з фактичним станом речей, або вдається до дій, які призвели б до усунення диспропорції, що мають місце, і дозволити б надати взаєминам з Російською Федерацією в гуманітарній сфері форми рівноправного співробітництва. Проблемним залишається і питання повернення з Росії культурних та матеріальних цінностей. Зрозуміло, що в логіці вищевикладеної моделі українсько-російських гуманітарних відносин реалізація стратегічного партнерства на сучасному етапі є неможливою.

Налагодженню конструктивної співпраці двох країн у гуманітарній сфері могла б сприяти ціла низка заходів, зокрема: активізація роботи міждержавних структур; перспективним проектом вбачається реалізація підписаної у лютому 2001 року Програми міжрегіонального і прикордонного співробітництва; пріоритетним виступає російський напрям вітчизняної інформаційно-культурної політики, що має забезпечуватися системою конкретних заходів, результатом яких повинно стати повніше інформування російської громадськості про культурне життя України. Особлива роль у поширенні культурної та інформаційної присутності може належати Культурному центру України в Москві. Доцільним стає створення своєрідного інформаційного поля навколо багатогранного стратегічного партнерства між Україною та Російською Федерацією, що сприятиме відтворенню благотворної тональності для побудови взаємин двох зацікавлених держав. Позитивною також вбачається мобілізація двосторонньої співпраці у напрямку забезпечення національно-культурних запитів українців у Росії та росіян в Україні.